

5. *Лисяк П.* Світ нечистивих / Павло Лисяк // Воля. — 1921. — Ч. 9/10. — С. 349—359.
6. *Литвин Н.* Віденський період уряду ЗУНР / Надія Литвин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2009. — Вип. 18 : Західно-Українська Народна Республіка: До 90-річчя утворення. — С. 268—272.
7. *Лозинський М.* Моє співробітництво з Президентом Петрушевичом / Д-р Михайло Лозинський. — Львів, 1925. — 44 с.
8. *Назарук О.* Про новий тип кирилі. Причинок до історії еміграції / О. Назарук. — Відень, 1922. — 30 с.
9. *Обозненко М.* Листи з Відня / М. Обозненко // Українське Слово. — 1921. — Ч. 6. — С. 3.
10. Писання А. Жука // Молода Нація. — 2002. — Ч. 3. — С. 270—274.
11. *Плекан Ю.* Євген Петрушевич і Ярослав Окуневський: історія однієї «сильветки» / Юрій Плекан // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2009. — Вип. 18 : Західно-Українська Народна Республіка: До 90-річчя утворення. — С. 530—534.
12. *Старик В.* Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914—1921 / Володимир Старик. — Чернівці, 2009. — 168 с. + 184 с.: іл.
13. *Тернопільський Ю. Л.* Українська преса з перспективи 150-ліття / Юрій Л. Тернопільський. — Джерзі Сіті : Видавництво М. П. Коць, 1974. — 176 с.
14. *Хмельовський П.* Володимир Сінгалевиц / Петро Хмельовський // ЗУНР 1918—1923. Уряди. Постаті. — Львів, 2009. — С. 272—275.

Сергій Гальчак

СЛОВО — ЗБРОЯ:
 ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ВІННИЧЧИНИ
 В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Проаналізовано три види періодичних видань Вінниччини доби Великої Вітчизняної війни: радянських партизанів та підпільників, нацистських окупантів, українських націоналістів.

Ключові слова: листівки, газети, масово-політична робота.

Проаналізовані три вида периодических изданий Винниччины времен Великой Отечественной войны: советских партизан и подпольщиков, нацистских оккупантов, украинских националистов.

Ключевые слова: листовки, газеты, массово-политическая работа.

Three types of the Vinnychyna periodicals during the Great Patriotic war have been analysed: Soviet partisans and members of underground organizations, Nazi invaders, Ukrainian nationalists.

Key words: leaflets, newspapers, mass-political work.

Про Другу світову війну, зокрема про її складову — Велику Вітчизняну війну, написано чимало. Різні її аспекти, періоди були предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних учених. Причому кожне дослідження містить рельєфну позначку часу, оскільки виконувалось у різних конкретно-історичних умовах, що зумовлювали не лише спрямованість наукового пошуку, а й типи та форми опублікованих видань, їхній зміст і функціональне призначення, ідеологічне навантаження. Саме домінуючі ідеологічно-кон'юнктурні кліше призводили до возвеличування одних аспектів війни та замовчування інших, насичення праць елементами суб'єктивізму.

Особливо багато написано дослідниками, насамперед радянськими, про окупаційний режим, опір гітлерівським загарбникам, зокрема на регіональному рівні. Так, про протистояння з ворогом на території Вінниччини партизанських загонів, патріотичного підпілля повідомляється у дослідженнях В. Клокова, І. Кулика, І. Слінька «Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни» [11], В. Мольченка, М. Петрова «Героїчні подвиги молоді України в тилу ворога в роки Великої Вітчизняної війни» [12], І. Стафійчука «Комсомол Украины в партизанском движении: Политическая работа среди населения оккупированных районов» [14], дисертаціях Л. Будьонної «Комсомол у підпільній партизанській боротьбі проти німецько-фашистських загарбників (червень 1941 — березень 1944 року): на матеріалах Вінницької, Житомирської та Хмельницької областей» [5], М. Бабія «Комуністична партія — натхненник і організатор боротьби трудящих Поділля проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни (червень 1941 — березень 1944)» [2], у його ж (у співавторстві з В. Кравчуком) путівнику «Партизанськими стежками Вінниччини» [3] та працях багатьох інших авторів. Зрозуміло, не всі вони позбавлені зазначених недоліків.

Серед досліджень сучасних українських істориків на особливу увагу заслуговує підсумковий том історико-меморіального серіалу «Книга Пам'яті України. 1941—1945» п. н. «Безсмертя» [4]. Його авторський колектив доклав значних зусиль, щоби видання було віль-

ним від стереотипів та ідеологічних кліше минулого, кон'юнктурних висновків. У ньому домінують гуманістичний, антропоцентричний та українознавчий підходи в аналізі відомих і невідомих подій минулої війни, максимально об'єктивно висвітлюються усі її найважливіші етапи.

Однак, незважаючи на понад піввікову працю дослідників, ще багато сторінок періоду Великої Вітчизняної війни залишаються маловідомими. Серед них — і ті, що стосуються історії регіональної преси.

У пропонованій статті ставиться за мету розкрити основні аспекти функціонування друкованих засобів масової інформації Вінниччини у 1942—1944 рр. Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні більш ґрунтовних праць з історії України, Поділля, всеукраїнської та регіональної преси.

Вінницька область була окупована гітлерівськими загарбниками в кінці липня 1941 р., й остаточно звільнена від ворога 28 березня 1944 р. «Новий порядок», який встановили тут тогочасні претенденти на світове панування, був особливо жорстоким і людиноненависницьким. Його однозначно можна назвати еталонним нацизмом, що зумовлювалося насамперед розташуванням на території області двох надсекретних об'єктів — ставки А. Гітлера «Вервольф» і штабного комплексу Люфтваффе «Штайнбрух» (ставка Г. Герінга), навколо яких запроваджувався винятково жорстокий охоронний режим.

Встановлений на вінницькій землі «новий порядок», як і скрізь в Україні, був військово-поліцейською та адміністративно-господарською системою органів і заходів, спрямованою на колонізацію, нещадне економічне пограбування, анексування всього Подільського краю, ліквідацію в ньому будь-яких ознак національної державності, культури та духовності.

Населення області розглядалося нацистами як безправні раби, тубільці, «недолюди», яких належало нещадно знищувати: фізично і непосильною працею. Їхнє становище, без перебільшення, було критичним, тож вони особливо потребували обнадійливого слова з Великої Землі, яке допомогло б вижити, вистояти у вкрай складній ситуації. Це слово могла б доносити до них преса. Однак радянські періодики у той час на подільську територію не поширювалися, не виходили й довоєнні місцеві газети.

Основним джерелом радянської пропаганди на окупованій території були листівки радянського патріотичного підпілля, а пізніше — партизанських загонів та з'єднань. Саме листівки й відозви, що нелегально поширювалися майже в усіх населених пунктах області, значною мірою виконували функції преси.

Улітку 1942 р. розпочала діяльність антифашистська група «Україна», яка виникла з ініціативи керівника однієї з вінницьких підпільних організацій лейтенанта Червоної армії Рибалка (Колпака), що вийшов з оточення. Безпосередніми її творцями стали В. К. Степанов та Т. Ф. Кузьмін. Вони викрали на радіовузлі, де працював В. К. Степанов, друкарську машинку, на ній підпільники розпочали друкувати листівки, зведення Радянського інформбюро та інші матеріали. Кожна листівка виходила з підписом «Україна». Матеріали для тиражування група одержувала здебільшого від В. К. Степанова, якому вдавалося то слухати, то записувати під час роботи свіжі новини. Щодо наявності у населення радіоприймачів, то вони були дуже великою рідкістю. Окрім того, за зберігання радіоприймачів німецькі загарбники безпощадно розстрілювали їхніх власників, адже користуватися ними населенню категорично заборонялося.

На початку 1943 р. Рибалко (Колпак), Рудь та Мелан — керівник і члени підпільної групи, в якій раніше перебували Т. Ф. Кузьмін і В. К. Степанов, — були заарештовані і страчені гітлерівцями. Виконання організаційних функцій з розгортання діяльності підпільної групи «Україна» взяв на себе Т. Ф. Кузьмін. У кінці 1942 р. підпільники виготовили ротатор, дістали папір та інші необхідні матеріали і почали тиражувати та розповсюджувати у Вінниці й районах області антифашистські листівки, в яких містилися заклики до непокори ворогу й боротьби з ним, інформація про становище на фронтах, нищівні поразки німецької армії. У січні 1943 р. групу поповнили патріоти Сверчевський та Кочетов. Останній став відповідальним редактором друкарні, яка тоді ж за допомогою комсомолки Л. Ратушної (помертно удостоєна звання Героя Радянського Союзу) збагатилася шрифтом (16 кг), фарбами, папером, інструментами. Сама ж друкарня розміщувалася на квартирі Т. Ф. Кузьміна за адресою: м. Вінниця, пров. Фрунзе, 8.

Підпільникам вдалося знайти однодумців серед персоналу залізничників Вінницької вузькоколійки та організувати при їхній до-

помозі транспортування друкованих матеріалів. Було налагоджено зв'язок з партизанським загonom, що діяв в Оратівському районі, а також із партизанським з'єднанням ім. В. І. Леніна, для яких друкарня виконувала різні замовлення. Усі листівки, що відправлялися партизанам, друкувалися за підписом «Патріоти Радянської України».

У січні 1944 р. більшість членів групи вступили в діючі партизанські загони для збройної боротьби з ворогом, друкарня ж функціонувала до дня звільнення Вінниці від німецьких загарбників. За час діяльності антифашистської групи було виготовлено і розповсюджено 69 000 примірників різних листівок, виготовлено 20 видів документів, зокрема до 500 фальшивих перепусток. Окрім того, група передала в партизанські загони 6 гвинтівок, 2 автомати, 320 патронів [9, арк. 69—71].

Тривалий час листівки друкарні розповсюджували члени Вінницької підпільної організації, очолюваної Ю. Т. Посвятенком. Згодом на базі цієї групи було утворено партизанський загін ім. Богуна, який входив до складу партизанського з'єднання ім. В. І. Леніна [8].

Із ворогом мужньо боролися підпільники с. Зарудинець (Вороновицький р-н), очолювані колишнім інструктором райкому партії П. Т. Гармидером. Вони друкували і розповсюджували антифашистські листівки. Викравши з Вороновицької районної друкарні шрифт, поділилися ним із вінницькими підпільниками. Здійснювали диверсії на телефонних лініях. На ділянці залізниці Вороновиця—Фердинандівка пустили під укіс німецький поїзд із боєприпасами та харчовими продуктами [9, арк. 103—104].

Восени 1942 р. була створена Жмеринська підпільна організація «Радянські патріоти», яку очолив комітет у такому складі: В. В. Кіняєв (Гордєєв), К. С. Гришин (Костін), Г. Г. Навроцький, Г. Р. Лідзін та ін. Особливо активізувала свою роботу вона навесні 1943 р. Організація підготувала й переправила в партизанські загони 56 бійців, 7 автоматів, 27 гвинтівок, 12 пістолетів, 150 гранат, 15 тис. патронів. Поблизу станції підпільники пустили під укіс німецький ешелон з вантажем, шість разів псували залізничні колії на підступах до станції Жмеринка, затримуючи цим просування ворожих ешелонів до лінії фронту. У квітні 1943 р. за дорученням комітету К. С. Гришин (колишній газетяр) почав випускати рукописну газету «Красный партизан» [13].

Усього вийшло декілька її номерів, оскільки жмеринські патріоти були заарештовані румунською сигуранцею і розстріляні у тираспільській тюрмі.

Велику увагу агітаційно-пропагандистській та масово-політичній роботі серед населення, яка підривала засади окупаційного режиму, приділяли партизанські формування. Вона велася у формі розповсюдження друкованої продукції, проведення мітингів, зборів та бесід з мешканцями населених пунктів, через які проходили партизанські загони.

Зокрема, цим займалися народні месники 2-ї партизанської бригади ім. Й. Сталіна (командир — А. Г. Кондратюк), підрозділи якої дислокувались у Шабелянському лісі, діяли в Іллінецькому, Дашівському, Немирівському, Гайсинському та інших суміжних з ними районах.

Першого січня 1944 р. вийшов перший номер газети «Партизанська правда» — орган командування та політвідділу бригади. Її редактором був відомий український письменник уродженець с. Андрушівка (тепер — Погребищенський р-н Вінницької обл.) В. О. Речмедін [7]. 7 січня 1944 р. бригада з'єдналася з наступаючими частинами Червоної армії і була розформована.

Відзначимо, що масово-політичною роботою займалися й інші партизанські формування. Так, архівні документи свідчать, що партизани кавалерійської бригади ім. В. І. Леніна (командир — М. І. Владимиров) розповсюдили 150 тис. примірників листівок та іншої пропагандистської літератури, провели серед населення 3250 мітингів, зборів, бесід [15], власного друкованого органу це формування не мало.

Отже, можемо говорити лише про рукописну газету «Красный партизан» та газету «Партизанська правда».

Однак це не означає, що на Вінниччині під час окупації не виходили періодичні видання, — вони випускалися майже в кожному районному центрі, але як друковані органи окупаційної влади. Серед них — «Вінницькі Вісті» («Winnizaer Nachrichten»), «Тижневик Барської округи», «Гайсинська Газета», «Калинівські Вісті», «За Вільну Україну» (с. Плисків), «Нове Життя» (Козятин), «Хмільницькі Вісті». Усі вони всіляко возвеличували агресивну, людиноненависницьку політику Третього рейху. Наприклад, «Він-

ницькі Вісті» проголошували, що «тільки запорожці за свою волю билися самі, а за нас б'ється німецьке військо, як оборонець нового, справедливого ладу від прибою темних сил. Ми — нарід, що його червона Москва двадцять два роки топтала і нищила, проте знищити не могла... Ми даємо святу клятву, що покладемо всі свої сили на допомогу німецькому народові, його збройним силам та його великому Фюрерові Адольфові Гітлеру...» [6]. Недарма вінничани називали її «німецькою газетою з українським шрифтом». Власне, такої оцінки заслуговувала й решта видань.

Однак характеристика «Вінницьких Вістей» цим не обмежується. У номерах газети, що вийшли друком у 1942—1943 рр., неважко відшукати публікації, які зовсім не вписувалися в ідеологічну парадигму німецьких завойовників. Зокрема, можна побачити низку матеріалів працівника Вінницького краєзнавчого музею, що функціонував під час війни, позаштатного кореспондента М. Р. Кондратенка, який виступав полум'яним пропагандистом і популяризатором славних сторінок героїчного минулого, а також життєвого і творчого подвигу представників духовної культури українського народу. Так, він був автором краєзнавчих нарисів: «Звістка про Немирівське городище», «Місто Вінниця в XIV—XVIII ст.», «Петро Іванович Ніщинський», «Володимир Великий та його діяльність», «Творчість українського народу», «Вікопомна дата» (до 285-ї річниці смерті Б. Хмельницького), «К. Широцький — дослідник української культури», «У Вінницькому музеї», «Вінницькі “Мури”», «Церква св. Миколи у м. Вінниці». М. Р. Кондратенко підготував до друку рукописи відомого українського культурного та державного діяча, науковця й краєзнавця К. В. Широцького, архів якого зберігався у краєзнавчому музеї. Саме завдяки його зусиллям читачі «Вінницьких Вістей» могли ознайомитися з такими роботами К. В. Широцького, як «Минуле Подільської землі» та «Нарис з історії художньої культури Галичини».

Невелику краєзнавчу статтю «Спогади про Вінницю (кінець XIX і початок XX століття)» опублікував у «Вінницьких Вістях» ще один співробітник музею — В. І. Подольський. Упродовж 1942—1943 рр. у виданні побачили світ праці інших дослідників: «Українські різдвяні звичаї», «Український Великдень» Г. Мельника, «Навчання М. Коцюбинського у м. Бару», «Будинок-

музей М. М. Коцюбинського» А. Трембовецького, «Анань Волинець» Ф. Барвинюка, «Дмитро Маркович» П. Петренка, «Давньо-український звязький епос» І. Костецького, «Уламки стародавніх звичаїв на св. Андрія на Вінниччині» М. Сірого.

Звісно, газета насамперед була рупором окупаційної влади. Її сторінки рясніли тенденційно підбраною офіційною хронікою, матеріалами, що вихваляли правителів Третього рейху на чолі з А. Гітлером, т. зв. «новий порядок». Однак певною мірою вона була і своєрідною українською трибуною.

У редакції видання працювали члени похідних груп українських націоналістів, насамперед бандерівського крила ОУН, які з'являлись у населених пунктах услід за наступаючими німецькими частинами. Члени таких груп намагалися проникнути у створені окупаційною владою міські і сільські управи, поліцію, суд, господарські заклади, органи преси, церкви тощо. В одному з німецьких донесень зазначено, що «вони [бандерівці] намагаються проникнути до політичної адміністрації і роблять спробу пробудити серед населення потяг до ідеї незалежної і суверенної України» [4, с. 113]. Свій вплив похідні групи націоналістів прагнули поширити на населення територій, що знаходилися на схід від Західної України. Це їм значною мірою вдалося. Уже наприкінці липня 1941 р. вони з'явилися у Вінниці, Калинівці, Літині та інших населених пунктах Вінниччини.

У серпні 1942 р. окупанти провели масові арешти та розстріли представників існуючих осередків ОУН. Націоналісти пішли в підпілля. Однак, перебуваючи на нелегальному становищі, бандерівці проявляли не менш бурхливу діяльність. У своїх спогадах окружний керівник, військовий референт обласного проводу ОУН на терені Вінниччини Є. Алетіяно-Попівський писав, що «не зважаючи на репресії, ще цілу осінь, зиму і весну... була обсажена з ініціативи ОУН активним національно-свідомим українським апаратом» редакція місцевої газети «Вінницькі Вісті» [1, с. 26].

Певний час редактором видання був літератор Ігор Костецький, який проживав у Вінниці. З початком війни потрапив в оточення, повернувся додому. Під час окупації викладав у фармацевтичному інституті, згодом очолив редакційний колектив «Вінницьких Вістей». Восени 1942 р. був відправлений на примусові роботи до Німеччини, де працював на шахтах поблизу Бохума. Після війни за-

лишився в м. Швайкгайм (Західна Німеччина). У колах української еміграції повоєнної хвилі відомий як один із засновників літературно-мистецького об'єднання «МУР» [10].

На Вінниччині виходили друком і власне націоналістичні видання, зокрема в Калинівці, де було обладнано першу в області підпільну друкарню ОУН (друга згодом почала функціонувати у Вінниці, третя — у с. Сорока колишнього Дашівського району). У ній друкувалися примірники газети «Калинівські Вісті» (відома ще п. н. «Відродження»), націоналістична література. Так, завдяки зусиллям редактора «Калинівських Вістей» Ляценка (до війни — учителя військової підготовки у Львові), а також провідника ОУН у Хмельницькому районі Куприєвича (до війни — директора Хмельницької середньої школи) «в Калинівці побачили світ передруки “Катехізму ОУН”, “Постанова Другого Великого Збору ОУН”, українські націоналістичні співанки... чергові номери підпільного органу Крайового проводу ОУН Осередньо-Східних Українських Земель “За самостійну Україну”» [1, с. 21].

Отже, в роки Великої Вітчизняної війни пресу Вінниччини представляли три види періодичних видань: радянських партизанів та підпільників, німецьких окупантів, українських націоналістів. Відзначимо, що найбільшими тиражами видавалися часописи окупаційної влади, проте їхня читацька аудиторія не була масовою, оскільки вони не сприймалися місцевим населенням. Значно більшу вагу мало друковане слово, вміщене на сторінках радянських та націоналістичних видань. Нині усі вони трактуються як складові частини історії української преси.

У плані подальшого розкриття теми логічним бачиться дослідження преси Поділля 1941—1944 рр.

1. *Алетіяно-Попівський Є.* З ідеєю в серці — зі зброєю в руках : збірка писань / Є. Алетіяно-Попівський. — Лондон, 1980. — 419 с.
2. *Бабій М. Л.* Комуністична партія — натхненник і організатор боротьби трудящих Поділля проти німецько-фашистських загарбників в роки Великої Вітчизняної війни (червень 1941 — березень 1944) : дис. ... канд. іст. наук / М. Л. Бабій. — К., 1967. — 284 с.
3. *Бабій М.* Партизанськими стежками Вінниччини : путівник / М. Бабій, В. Кравчук. — Одеса : Маяк, 1975. — 41 с.
4. Безмертя. Книга Пам'яті України. 1941—1945. — К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. — 944 с.

5. Будьонна Л. Г. Комсомол у підпільній партизанській боротьбі проти німецько-фашистських загарбників (червень 1941 — березень 1944 року): на матеріалах Вінницької, Житомирської та Хмельницької областей : дис. ... канд. іст. наук / Л. Г. Будьонна. — К., 1969. — 263 с.
6. Вінницькі Вісті (Winnizaer Nachrichten). — 1944. — 1 січ.
7. Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.: Хроніка подій. — К. : Наукова думка, 1965. — С. 47.
8. Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. — 28 березня 1944 р.) / С. Д. Гальчак. — 2-ге вид., доповн., переробл. — Вінниця : Книга-Вега, 2005. — С. 129.
9. Державний архів Вінницької області. — Ф. П-425, оп. 1, спр. 26.
10. З-над Божої ріки : літ. біобібліогр. слов. Вінниччини / упорядкув. і заг. ред. А. М. Подолинного. — Вінниця : Континент-ПРИМ, 1998. — С. 147—148.
11. Клоков В. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / В. Клоков, І. Кулик, І. Слінько. — К. : Видавництво АН УРСР, 1983. — 220 с.
12. Мольченко В. Героїчні подвиги молоді України в тилу ворога в роки Великої Вітчизняної війни / В. Мольченко, М. Петров. — К., 1958. — 36 с.
13. Нариси Вінницької обласної партійної організації / Ю. В. Бабко та ін. — Одеса : Маяк, 1980. — С. 199.
14. Стафійчук І. П. Комсомол України в партизанском движеніи: Политическая работа среди населения оккупированных районов / И. П. Стафійчук. — М. : Мысль, 1968. — 98 с.
15. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941—1945 рр.) : наук.-довід. вид. / авт.-упоряд.: О. В. Бажан та ін. — К. : Парламентське видавництво, 2001. — С. 119.

Юрій Боруцький

ЖУРНАЛ «ФЕНІКС» (1951—1970 рр.):
ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНА ТЕМАТИКА

Розглянуто духовні проблеми, передусім питання культури, релігії, Церкви, становище вірян в Україні та еміграції, т. зв. «третьої хвилі» емігрантів-українців, порушені на сторінках журналу «Фенікс».

Ключові слова: «Фенікс», Товариство української студіюючої молоді ім. М. Міхновського, «третья хвиля», духовність, культура, релігія, Церква, віряни.